

CE ESTE
MAI PRESUS DE
ORICE?

Mircea Flonta (n. 1932) este unul dintre profesorii de marcă din domeniul filozofiei la Universitatea din București. În prezent este profesor emerit la Facultatea de Filozofie și membru corespondent al Academiei Române. Activitatea sa didactică – întinsă pe o perioadă de peste 60 de ani – s-a centrat pe epistemologia clasică și analitică, teoria cunoașterii științifice, filozofia limbajului, gândirea lui Immanuel Kant și Ludwig Wittgenstein. A tradus, în colaborare, numeroase texte fundamentale ale filozofiei din operele autorilor clasici precum David Hume, Immanuel Kant, Albert Einstein, Moritz Schlick, Karl Popper și Ludwig Wittgenstein. A publicat, de asemenea, în țară și străinătate, numeroase studii și articole. Printre volumele apărute la Humanitas se numără: *Gânditorul singuratic: Critica și practica filozofiei la Ludwig Wittgenstein* (2008), *Darwin și după Darwin: Studii de filozofie a biologiei* (2010), *Drumul meu spre filozofie* (2016), *Răspântii ale gândirii* (2017).

Cătălin Vasilescu (n. 1959) este profesor de chirurgie la Universitatea de Medicină și Farmacie „Carol Davila“ din București și șef al Clinicii de Chirurgie Generală a Institutului Clinic Fundeni. A adus contribuții importante în chirurgia oncologică, chirurgia robotică și cercetarea fundamentală medicală, mai ales în genomică (RNA non-codante în tumorile maligne și în sepsis). Are preocupări constante pentru istoria medicinei și istoria ideilor, mai ales din timpul Primului Război Mondial, domenii în care a publicat articole despre Dimitrie Gerota („Istoria lucrului bine făcut“, 2005), Thoma Ionescu („Thoma Ionescu sau Wilhelm von Waldeyer? Istoria unei idei călătore“, 2010) și Victor Gomoiu („Operația Thoma Ionescu–Victor Gomoiu“, 2016), Fritz Haber („Chimia aerului – tragicul caz al lui Fritz Haber, laureat al Premiului Nobel și criminal de război“, 2020).

MIRCEA FLONTA CĂTĂLIN VASILESCU

CE ESTE MAI PRESUS DE ORICE?

Lumea cercetătorilor
între iubirea de patrie
și spiritul universalist
al științei în timpul
Primului Război Mondial

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Grigore Vida
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Florina Vasiliu, Veronica Dinu

Tipărit la Livco Design

© HUMANITAS, 2020

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Flonta, Mircea

Ce este mai presus de orice?: Lumea cercetătorilor între iubirea de patrie
și spiritul universalist al științei în timpul Primului Război Mondial /

Mircea Flonta, Cătălin Vasilescu. – București: Humanitas, 2020

ISBN 978-973-50-7029-8

I. Vasilescu, Cătălin

I

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723 684 194

CUPRINS

Cuvânt înainte	7
Introducere.	9
1. Universalism și rivalitate în viața științifică europeană la 1900	17
2. „Războiul intelectualilor“	37
3. <i>Manifestul celor 93</i> și ideologia germanică.	87
4. Ecoul <i>Manifestului</i> , urmările lui și portretele câtorva dintre semnatari.	134
5. Două inimi bat în același piept!	168
6. O tipologie: naționaliști belicoși, pacifiști și patrioți moderați	192
7. Boicotul științei germane și destrămarea vechii comunități științifice internaționale.	236
8. Și în România?	273

Cuvânt înainte

Punctul de plecare în scrierea acestei cărți l-a constituit comunicarea noastră „What is above all else? The First World War and the Dissolution of the Scientific Community“ prezentată la conferința internațională *World War I and Beyond: Human Tragedies, Social Challenges, Scientific and Cultural Responses*, care a fost organizată de Clubul Humboldt România cu sprijinul Fundației Alexander von Humboldt (Republica Federală Germană) în septembrie 2018. Pe măsură ce am citit mai mult despre subiectul nostru, el ne-a apărut tot mai interesant și mai atrăgător. Discutarea urmărilor pe care le-a avut confruntarea între mari state naționale asupra relațiilor și colaborării științifice internaționale aruncă negreșit o lumină asupra unor teme actuale, mereu actuale, cum ar fi relația dintre aspirațiile universale ale oamenilor și înclinațiile lor mai parohiale.

Suntem recunoscători domnilor Jürgen von Ungern-Sternberg, profesor de istorie antică al Universității din Basel, și Roy Malcolm MacLeod, profesor de istorie la Universitatea din Londra și Universitatea din Sidney, reputați specialiști în domeniu. Cu domniile lor am purtat o corespondență extrem de utilă. Ne-au îndrumat într-un domeniu nou pentru noi și au avut amabilitatea de a ne trimite materiale la care altfel nu am fi avut acces.

Pentru documentarea asupra situației din România rămânem îndatorați doamnei profesor Ioana Pârvulescu,

domnului lector dr. Cătălin Cioabă de la Universitatea din București, domnului dr. Aurel Tonea, precum și domnului dr. Luis Popa, directorului Muzeului de Istorie Naturală „Grigore Antipa“.

La trecerea manuscrisului în formă electronică și-au adus o contribuție importantă domnul dr. Constantin Brâncuș și domnul dr. Sorin Popișteanu. Le mulțumim și pe această cale.

Exprimăm recunoștința noastră redactorului cărții, domnul dr. Grigore Vida, a cărui contribuție la creșterea calității stilistice a manuscrisului a fost excepțională.

Autorii

Introducere

A existat o vreme în care oamenii învățați, aceia care erau numiți cărturari, se socoteau unii pe alții drept membri ai uneia și aceleiași confrerii, căreia i se spunea *La République des Lettres*. Ei trăiau adesea la depărtări mari unii de ceilalți, dar erau în contact prin corespondență. Întreprindeau uneori călătorii lungi și oboșitoare pentru a putea comunica mai bine și pe îndelete.

Georg Joachim Rheticus, un învățat născut în Tirolul austriac, profesor de matematică și astronomie al Universității din Wittenberg, îl vizita în vara anului 1539 pentru prima dată pe Copernic, călătorind până la Frauenburg, la Marea Baltică. Prima relatare despre lucrarea lui Copernic aflată încă în manuscris a fost scrisă sub forma unei epistole adresate de Rheticus fostului său profesor de astronomie și matematică din Nürnberg, Johannes Schöner. După ce a tipărit textul, Rheticus le-a trimis exemplare teologului Philipp Melanchthon, apropiatul lui Luther, ducelui Albert de Prusia și prietenului său Achilles Piriminius Gasser, care a scris o prefață pentru cea de-a doua ediție, apărută la Basel. În 1542, Rheticus a dus manuscrisul lucrării *Despre revoluțiile orbitelor cerești* la Nürnberg, unde tipograful Petreius a început culesul ei. Tipărirea a fost supravegheată în cea mai mare parte de Rheticus, care a fost însă nevoit să plece după câteva luni la Leipzig, lăsându-l în locul său pe teologul Andreas Osiander, cel care a scris și prefața

anonimă a cărții. În acei ani în care conflictul dintre catolici și luterani domina Europa, editarea lucrării de astronomie a unui prelat catolic a fost asumată de doi susținători ai lui Martin Luther. Arthur Koestler scria că savanții acelei epoci erau „o specie de vaci sacre, îngăduite să rătăcească rumegând neatinse prin învălmășeala târgului”¹. Pentru aceștia, slujirea științei stătea mult deasupra a tot ce îi putea despărți: locul în care se născuseră, comunitatea a căreia îi aparțineau, chiar și religia.

Secole de-a rândul, limba învățaților și savanților, în partea apuseană a Europei, a fost latina. Mai târziu, locul latinei, ca limba universală a intelectualilor, l-a luat pentru o vreme franceza. În contactele epistolare cu cărturarii vremii sale, Friedrich cel Mare al Prusiei utiliza numai limba franceză. Este ceea ce făceau și învățații din lumea britanică atunci când soseau pe continent, bunăoară scoțianul David Hume, care a slujit ani de zile la ambasada Angliei din Paris. La fel și germanul Gottfried Wilhelm Leibniz, în călătoriile sale savante și diplomatice prin Europa. Acestor oameni, gândul că interesele, tradițiile de viață și chiar conflictele dintre țările din care proveneau i-ar putea despărți sau chiar învrăjbi nici nu le trecea prin cap. Ei se simțeau și se purtau ca locuitori ai unei lumi aparte, slujind o cauză cu semnificație universală, situată deasupra intereselor și conflictelor religioase sau profane ale vremii.

Aceasta era lumea pe care, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, o vor evoca cu regret și nostalgie unii intelectuali cu mentalitate declarat cosmopolită și pacifistă, pe atunci tot mai puțini și mai izolați. Un document sugestiv al acelei viziuni strict universaliste asupra culturii, care devenise între timp crepusculară, este cartea lui Julien

---

1. Arthur Koestler, *Lunaticii*, traducere de Gheorghe Stratan, Humanitas, București, 1995, p. 125.

Benda *La Trahison des clerics*, publicată în 1927. Fără să conteste că există și o solidaritate a celor care aparțin aceleiași națiuni, autorul își propune să argumenteze că prioritatea unor cauze, cum sunt națiunea sau religia, cauze care pot învrăjbi comunități omenești, nu poate fi susținută într-o abordare strict rațională, adică acea abordare care l-ar distinge pe cărturarul autentic. Căci doar o asemenea abordare ar deschide accesul spre cunoașterea a ceea ce este etern uman și universal valabil, spre deosebire de cea dominată de o sensibilitate care se atașează mai degrabă de ceea ce este contingent, temporal și trecător, de ceea ce îi apropie la un moment dat pe unii oameni despărțindu-i de toți ceilalți. Evidențiind ascensiunea în ultimul secol a ceea ce numește „pasiuni naționale“, Benda aprecia că, în egală măsură cu entuziasmul pentru o anumită religie, ele reprezintă un grav simptom al erodării valorilor universale promovate prin exercițiul rațiunii. El ilustra puterea de atracție a ceea ce deosebește și desparte comunitățile omenești remarcând că, în 1866, atunci când Prusia protestantă a atacat Austria catolică, mulți catolici din țările germane își doreau înfrângerea Prusiei, în timp ce după o jumătate de secol, în 1914, catolicii germani așteptau victoria armatelor noului Reich și acceptau să sacrifice multe pentru această victorie.¹

Benda deplângea cu deosebire puterea de atracție crescândă a naționalismului. Este ceea ce subliniase și cunoscutul filolog și istoric al religiilor Ernest Renan într-o conferință cu titlul *Ce este o națiune?*, susținută la Sorbona, în 1882. Răspunsul său era că o națiune este o comunitate de oameni unită prin drepturi și datorii stipulate într-o constituție. Adică o comunitate ai cărei membri sunt uniți, mai presus de legături și tradiții de natură culturală și

---

1. Vezi Julien Benda, *Trădarea cărturarilor*, traducere de Gabriela Creția, Humanitas, București, 1993, p. 59.

religioasă, prin drepturile și datoriile lor comune, proprii tuturor ființelor raționale. Iată de ce pentru Renan, ca și pentru Benda, triumful naționalismului indica o foarte îngrijorătoare eclipsă a autorității rațiunii. Tocmai această eclipsă făcea posibilă revărsarea nestăvilită a entuziasmului pentru cauza națională, tot așa cum a făcut cu puțință, în diferite epoci și în diferite locuri, dominația neîngrădită a entuziasmului religios. Că interesele exclusiviste ale comunităților și statelor naționale au primit, cu trecerea timpului, un sprijin tot mai mare din partea elitelor intelectuale, că acestea au valorizat particularul în dauna universalului este ceea ce acuză autorul. Membrii proeminenți ai elitelor au elaborat discursuri despre superioritatea unor națiuni în raport cu altele, a culturii lor față de culturile altor popoare. Unui universalist și cosmopolit, așa cum a fost J. Benda, însăși expresia „cultură națională“ îi apărea problematică, dacă nu chiar suspectă. Pentru el, semnificația oricărei creații intelectuale sau artistice majore era una universală. Faptul că a fost opera cuiva care aparține unei anumite comunități de limbă și cultură îi apărea drept accidental. Benda cita o exprimare a lui Renan la care, credea el, „ar subscrie orice adevărat cugetător de la Socrate încoace: «Omul nu aparține nici limbii, nici neamului său [...]»“¹. El judeca cu asprime tradiția culturală romantică. Noua figură a „cărturarului naționalist“ ar fi fost o invenție germană, iar naționalismul francez ar putea fi socotit drept o reacție.² Benda caracteriza în termenii următori ceea ce numea „trădarea cărturarilor“:

Astăzi însă jocurile sunt făcute: omenirea e națională; laicii au câștigat. Dar triumful lor este mai mare decât s-ar fi așteptat ei. Cărturarul este nu numai biruit, ci și asimilat. Savantul, artistul,

1. *Ibidem*, p. 77.

2. *Ibidem*, pp. 72-73.

filozoful sunt tot atât de legați de națiunea lor ca și plugarul și negustorul; făuritorii de valori le făuresc pentru națiune; slujitorii lui Isus apără naționalul. [...] Întreaga Europă l-a urmat pe Luther, inclusiv Erasmus.¹

Benda exagerează, desigur. Dar evoluția pe care o acuză el, cea de la universalismul rațiunii la un exclusivism național, inspirat și susținut de obiceiuri și tradiții specifice, ca și de anumite ideologii de dată mai recentă, era evidentă.

Cel mai puternic și mai net s-a exprimat universalismul rațiunii în acel spirit care a animat cercetarea întreprinsă în științele moderne – cu deosebire în știința matematică și experimentală a naturii –, științe care, începând din secolul al XVII-lea, s-au dezvoltat într-un ritm tot mai rapid în lumea apuseană. Ele produc rezultate cu valoare universală, în sensul cel mai strict al termenului. În produsele unei cercetări științifice autentice nu transpare nimic din ceea ce îi deosebește pe autorii lor în privința religiei, concepției despre lume sau naționalității. Orice contribuție științifică reală, cu atât mai mult una importantă, ar trebui să fie receptată cu respect și admirație de toți cercetătorii demni de acest nume, independent de specificul cultural și afinitățile ideologice ale celor care le-au produs, în particular indiferent de comunitatea națională din care ei fac parte. Și chiar așa au stat lucrurile în epoca ce a premers ascensiunii naționalismului, uneori chiar și după aceea. Interesele de cunoaștere care îi uneau pe cercetători se situau deasupra a tot ce putea să-i despartă. Spiritul universalist al gândirii științifice era greu de conciliat cu pasiunile naționaliste. Matematicianul, fizicianul și astronomul german Carl Friedrich Gauss era recunoscut drept *princeps mathematicorum* de către confracții săi din

---

1. *Ibidem*, p. 168.

toate țările. Tot atât de admirat fusese francezul Louis Pasteur, pretutindeni în Europa și în lume, cel puțin până la Războiul Franco-German din 1870. Fizicianul german Heinrich Hertz s-a considerat elevul englezului James Clerk Maxwell și continuatorul cercetărilor sale. Iar zoologul Ernst Haeckel a fost cel mai de seamă apărător și popularizator pe continent al teoriei evoluției speciilor a englezului Charles Darwin. Ar putea fi date numeroase alte exemple.

Cu trecerea timpului, aceste atitudini admirabile s-au dovedit a fi tot mai greu de urmat. Pe de-o parte, oamenii de știință devin tot mai vizibili ca persoane publice. Pe de alta, atunci când cercetătorii apreciază prestațiile colegilor le vine greu să facă pe deplin abstracție de ceea ce îi distinge pe aceștia ca persoane. Ei sunt, într-o măsură tot mai mare, percepuți în toate dimensiunile personalității lor. Disponibilitatea de a prețui și admira realizările științifice ale unui om altruist, modest, generos, corect, dispus să sprijine orice cauză bună va fi maximă. Bunăvoința va scădea foarte mult dacă autorul unei descoperiri, fie ea și excepțională, va fi cunoscut drept o ființă egocentrică, invidioasă, puțin dispusă să-i ajute pe alții sau să colaboreze pentru înfăptuirea unor obiective impersonale. Mai important este însă faptul că cercetătorii sunt percepuți acum drept cetățeni ai unor state naționale.

Omul de știință este tot mai mult privit de publicul larg drept elita unei anumite națiuni. Cu cât este mai mare prestigiul său ca cercetător, cu atât va fi mai accentuată tendința de a-l înfățișa drept un ambasador al națiunii căreia îi aparține. Se instalează inevitabil o tensiune între tentația de a-i prezenta pe marii cercetători drept purtători ai prestigiului național și semnificația universală a rezultatelor muncii lor. Realizările științifice nu au într-o măsură cât de cât comparabilă cu alte creații ale minții, precum marile

opere de artă, caracteristici de natură să semnaleze apartenența autorului lor la o anumită comunitate culturală și religioasă sau la o anumită națiune.

În vremuri pașnice, ceea ce îi deosebește sub aceste aspecte nu va atrage prea mult atenția. Cu totul altfel stau lucrurile atunci când divergențele dintre cercetători și comunitățile din care fac parte devin acute, și cu atât mai mult atunci când adversitățile dintre statele naționale degenerază în conflicte și confruntări armate.

O asemenea confruntare, fără precedent ca amploare, pierderi, sacrificii și suferințe, a fost Primul Război Mondial. Elita intelectuală mobilizată în susținerea părților combatante s-a străduit să prezinte războiul drept o luptă între viziuni distincte și ireconciliabile cu privire la valori fundamentale, cele care indică ținta ultimă a năzuințelor și străduințelor oamenilor. Despre acest „război al intelectualilor“ va fi vorba în continuare.

Cei mai reprezentativi oameni de știință nu mai puteau acum să evite un răspuns lipsit de echivoc la întrebarea: ce este pentru ei mai presus de orice – cauza patriei, care îi opunea colegilor din țările vrăjmașe, sau, dimpotrivă, cauza cercetării științifice și alte cauze care stau deasupra lucrurilor ce pot despărți comunitățile omenești?

CAPITOLUL I

Universalism și rivalitate în viața științifică europeană la 1900

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, principalele puteri științifice ale lumii erau Anglia, Franța și Germania. Ne-am putea, desigur, întreba: dacă semnificația și valoarea cercetării științifice sunt universale, supranaționale, nu este oare nepotrivit să vorbim de națiuni ca „puteri științifice“? Răspunsul este că suntem îndreptățiți s-o facem în măsura în care cercetarea științifică era susținută, finanțată, organizată și administrată de statele naționale. Chiar dacă se bucurau de o anumită autonomie, majoritatea covârșitoare a academiilor și universităților din Europa erau instituții ale statului. Se putea vorbi, așadar, de „puteri științifice“ tot așa cum se vorbea de „puteri militare“.

Dacă cercetarea științifică s-a dezvoltat în ritm accelerat în perioada care a precedat Primul Război Mondial, se poate spune că atât contactele și comunicarea, cât și colaborarea internațională au cunoscut progrese încă și mai rapide. În octombrie 1899, cu ocazia unei conferințe care a avut loc la Wiesbaden, a fost creată Asociația Internațională a Academiilor, care va număra în ajunul Primului Război Mondial 22 de membri. Din ea făceau parte academiile științifice cele mai repute de pe continent, precum și Societatea Regală din Londra și Academia de Științe din Washington. Germanii ocupau o poziție dominantă, atât prin numărul de voturi, cât și prin faptul că limba germană era cea mai folosită la reuniunile

științifice internaționale și în publicațiile științifice ale vremii.¹

Mentalitatea dominantă așeza performanțele cercetării în prim-planul competiției între națiuni.² A fost o epocă marcată de elanul vieții științifice internaționale, dar în egală măsură și de dezvoltarea conștiinței naționale. Germania celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea nu face excepție.

Nu era însă vorba de două evoluții independente care s-au petrecut simultan. Cercetarea științifică a adus o contribuție esențială la creșterea puterii statului german. Întărirea Germaniei și susținerea aspirației spre hegemonie a fost principala intenție de care au fost animați fondato-

---

1. Vezi Marie-Eve Chagnon, *Nationalisme et internationalisme dans les sciences au 20e siècle: L'exemple des scientifiques et des humanistes français et allemands dans la communauté scientifique internationale (1890-1933)*, Thèse présentée au Département d'histoire, Université Concordia, Montréal, 2012, pp. 92-93.

2. Iată ce îi scria Dimitrie A. Sturdza lui Victor Babeș, din Genova, în august 1892: „[...] munca științifică este aceea care dă națiunilor putere, vitalitate și renume. [...] Ce sunt oamenii politici în fața oamenilor de știință – niște pitici care de cele mai dese ori strică în loc să edifice. De aceea și renumele lor stă mai jos decât al bărbaților care se devotază științei, cu mai puține onoruri lumești, dar cu mai certă pozițiune istorică. [...] Ceea ce pot să spun cu certitudine este că, în afara numelui lui Ion Brătianu, nici un alt nume nu am auzit pronunțându-se la Genova decât acela al lui Babeș. Eram la prânz cu câteva persoane de pozițiune bine stabilită la Genova și în Italia. Numele meu a sunat, ca oricare alt nume străin, necunoscut la urechile comesenilor. Dar când s-a zis că sunt din România, am fost apostrofat scurt și cuprinzător – *Ah! Vous êtes de Bucarest! Connaissez-vous le professeur Babeș, l'un de grands renoms de la science moderne?*“ (*Memoriu asupra atitudinii Prof. Dr. V. Babeș în chestiunea națională și asupra activității Institutului de bacteriologie în timpul ocupațiunii germane (1916-1918), cu numeroase documente*, Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, București, 1919, pp. 5-6).